

Er Töştük (Töstik) Anlatıları Bağlamında Tokpay-Bay ve Karaglış Masallarının Mukayeseli İncelemesi

(Comparative Analysis of Tokpay-Bay and Karaglış Tales in the Context of Er Töştük (Töstik) Narratives)

Ahmet Tacetdin HALLAÇ¹

Makale Geçmişi

ÖZ

Article History

Alındı/Received:

20/04/2023

Kabul edildi/Accepted:

13/06/2023

Article Type:

Araştırma Makalesi

Research Article

DOI:

10.48174/buaad.1286072

Türk sözlü kültür geleneğinin ürettiği son derece önemli sözlü edebiyat ürünleri vardır. Bunlardan bazıları diğerlerine göre daha çok beğenilir, yayılır ve hacmini büyümeye devam eder. Bir yandan hacmini büyüten hikâye, yer yer kendisini kısa ve yoğun anlatım biçimlerine çevirerek daha çok masallaşmış halde karşımıza çıkar. Türk dünyasında bu türden sözlü kültür ürünlerinden birisi Er Töştük'tür. Dünyanın en önemli destanlarından biri haline gelecek kadar yayılan ve hacmini genişleten metin, diğer yandan da kısa, seri ve yoğun içerikli anlatımlar haline gelerek masal biçiminde ortaya çıkmaya başlar. Potanin ve Vasiliyev tarafından tespit edilen iki Kazak varyantı Tokpay-Bay ve Karaglış masallarıdır. Bugüne kadar her iki masal metnini mukayeseli konu alan bir çalışma yapılmadığı için Er-Töştük literatürüne katkı sunmak için çeviri-metinlerle birlikte bir etüt yapılmıştır. Motif ve epizotlara dayalı yapılan inceleme bir yandan semboller dilinin tahlilinden de faydalanmıştır. Mukayeseli incelemenin verdiği neticeye göre Karaglış, Tokpay-Bay'a göre iç ahengi tutarlı ve tam bir masal örneğidir. Buna karşılık Tokpay-Bay masalı tam olarak masallaşamamış fakat büyük bir metnin özeti halinde sunulmaya çalışılmış gibidir. Öte yandan olay halkaları bakımından Er-Töştük'e daha yakın olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: destan, masal, Er-Töştük, Tokpay-Bay, Karaglış

© 2023 BUAAD-BIJAR. Tüm hakları saklıdır.

Kaynak gösterme / To cite this article:

Hallaç, A.T., (2023). Er Töştük (Töstik) anlatıları bağlamında Tokpay-Bay ve Karaglış masallarının mukayeseli incelemesi. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 123-141. doi: 10.48174/buaad.1286072

Summary

The Turkish cultural tradition has produced extremely important products of oral literature. Some of them are more popular than others, and they have spread and continue to grow in number. On the one hand, the story that grows in volume sometimes transforms into short and compressed narrative forms and appears in the form of a fairy tale. Narrative varies according to the places where it is performed. Sometimes it takes the micro-cultural elements of the region where it is performed, sometimes it gains or loses details; thus the length of the text changes. One of the products of this kind of oral culture in the Turkic world is the Er Töştük. Er Töştük, which is a part of the Manas epic, has had the form of an epic in time. It has become one of the largest and most important texts in the Turkish narrative tradition. Thus, like the Manas Epic, Dede Korkut Stories, Köroğlu Epic and Alpamış, it has become one of the remarkable products of folk literature both in the Turkic world and all over the world. The text, which has become one of the most important epics of the world and has expanded its volume, on the other hand, begins to appear in the form of fairy tales by becoming short, serial and dense narratives. Until today, many variants of Er Töştük narratives, both prose and verse, have been identified. The first identifications were made by V. Radloff. Later, Vasiliyev, Potanin, Erika Taube collected fairy tale variants of Er Töştük story from different Turkic tribes. Although comparative studies have often been conducted on Er Töştük narratives, there is no comparative study on the two tales. The two Kazakh variants identified by Potanin and Vasiliyev are the tales of Tokpay-Bay and Karaglış. Potanin published two Er-Töştük tales in 1916. One of them is Er-Tustuk son of Bulat-pay and the other is Ir-Tustuk son of Tokpay-Bay. The full text of Tokpay-Bay has not been published in Turkish before. Likewise, the fairy tale of Karaglış, compiled by Vasiliyev in 1898, has not been published in full text in Turkish. In addition to publishing both tales in full text in Turkish, the study includes a comparative analysis of the plot, cast of characters and motifs. Since there has been no comparative study

¹Dr. Adana/Türkiye. ahmedhallac@outlook.com. ORCID ID: 0000-0002-5569-9766

of both fairy tale texts to date, a study was carried out together with the translated texts in order to contribute to the Er-Töştük literature. As a result of the analysis, some results were obtained. Tokpay-Bay fairy tale has inconsistencies between episodes. The motif that comes into play in one episode does not fulfill its function and does not come up again in other episodes. On the other hand, it contains details that are not common in fairy tales, such as the socio-cultural structure of the places mentioned in the narrative. It has a content and style closer to the epic versions of Er Töştük narratives. In this respect, the text could not become a fairy tale. But Karaglış tale is not like Tokpay-Bay. If a motif comes into play, it necessarily makes the reader/listener feel its vitality; there are no dull and dysfunctional motifs. The narration is extremely dense and fast in the event circles. There are no dialogues that delay the action, no details that prolong the process. Whatever needs to happen in the episodes, the plot does it immediately. In the narrative, which proceeds very rapidly, all motifs are consistent with each other and the internal harmony between the episodes is complete. The tale of Tokpay-Bay is not a complete tale, but it seems to be an attempt to present it as a summary of a large text. Because it is the closest to Er-Töştük in terms of event rings. In terms of mythological influences and manifestation, both are part of the fantastic world. Everything is extraordinary, mythical creatures are constantly involved, there is no room for the ordinary. However, these tales are also examples of heroic tales. The main thing is for the hero to succeed. Whereas in Tokpay-Bay the hero fails only once, in Karaglış the hero succeeds in every endeavor and defeats every enemy. Nevertheless, it is heroism that characterizes the hero in Tokpay-Bay. The narrative does not give the impression that Er-Tustuk will fail at anything he tries his hand at, or that he will lose completely. Both tales show the change and transformation of narratives in Turkish culture through a single narrative. In addition, these narratives show the mythology, narrative traditions, stylistic features, motifs of different Turkic tribes in two texts in the Kazakh field as an example that Turkish culture is a whole.

Keywords: epic, fairytale, Er-Töştük, Tokpay-Bay, Karaglış

Giriş

Bir milletin inanç dünyasını, duygularını, idealizmini yansıtan sözlü gelenek metinleri arasında diğerlerini geride bırakan, aynı dilin, gelenek ve kültürün paydaşları tarafından daha çok beğenilen, sevilen ve böylece daha meşhur hale gelen anlatılar vardır. Onların daha çok sevilmesi, daha çok anlatılmasına; daha çok anlatılması daha çok anlatım farklılıklarının ortaya çıkmasına sebep olur. Bu kısa kendiliğinden gelişim bir anlatının dönüm noktasını oluşturur çünkü anlatı artık yeni söyleyişlerle ifade edilerek farklı biçimlere girmiş, aynı zamanda bünyesine yeni unsurlar olarak hacmini genişletmiştir. İşte, Manas, Köroğlu ve Alpamiş Destanlarında olduğu gibi bazı anlatılar iç dinamiklerini aynı dili konuşan paydaşlar arasında şöhretini koruyarak tamamlayıp daha sonra varyantlaşmaya, biçim değiştirmeye başlar.²

Türk dünyası sözlü kültür ürünleri arasında büyük bir öneme ve zenginliğe sahip olan ve Manas Destanı'nın bir parçası olarak Manas'ın arkadaşlarından biri olan Er-Töştük'ün gerek manzum gerekse mensur çeşitlemelerine rastlamak mümkündür. Anlatı, esası itibariyle Manas Destanı'nda filizlenmiş olsa da kendi hikayesini, olay halkalarını, motiflerini ve tiplerini elde etme yolunda Manas'tan bağımsız bir seyir izlediği, kendi müstakil karakterini ortaya koyduğu görölmektedir. Sanıyoruz ki Er Töştük'ün büyük ve önemli destanlar yahut anlatılar kategorisinde değerlendirilmesini sağlayan en önemli faktörlerden birisi de budur. Er-Töştük'ün epik destan olarak,

² Çeribaş (2013b)'ın da dikkat çektiği üzere Türk kültür dairesi içinde anlatılagelen metinler, dikkatli okumayla aralarında birtakım bağlar olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Manas Destanı, Dede Korkut ve Er Töştük anlatıları arasında motif ve üslup benzerliklerinin olduğuna dikkat çekmiştir.

yani manzum biçimleri arasında birtakım farklılıklar ortaya çıktığı gibi daha çok masal formuna yaklaşmış veya masallaşmış (ya da aslı masal olan) metinler arasında da bazı farklılıklar ve müşterekler dikkat çekmektedir. Er-Töştük'ün masal varyantları çok geniş bir sahada karşımıza çıkmaktadır.

Er Töştük'le ilgili ilk çalışma, Radloff'la başlamıştır. Onun 1872'de yayınlanan ve Proben adıyla bilinen büyük eserinin *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens* başlıklı dördüncü cildinde Tümen Tatarları'ndan derlediği Jirtüşlük adında bir masal vardır (1872: 352-375). Takip eden dönemde, 1875 (526-589)'te ise Kırgızların Er Töştük destanını yayınlamakla duyurmuştur. Bu çalışmaya konu olan Karaglış masalı ise 1898 senesinde Kazaklar arasında Vasiliyev derlemiştir. Masal, kahramanın adıyla isimlendirilmiştir. Potanin (1916: 85-95), Er-Tustuk adında iki versiyonu (1- *Bulat-pay oğlu Er-Tustuk*, 2- *Tokpay-Bay oğlu İr-Tustuk*) 1916 senesinde yayınlanan Jivaya Starina adlı dergide peş peşe yayınlamış ve masalların hemen ardından kendisinin o güne kadar haberdar olduğu varyantlarla birkaç sayfa mukayeseli olarak incelemiştir. Bu metinler Er-Tustuk başlığında numaralandırılarak yayınlanmış, ikinci masala ayrı bir isim verilmemiştir. Masallardan ilki, Yıldırım (2014: 94-97) tarafından Türkiye Türkçesine aktarılarak yayınlanmıştır. Potanin'in derlediği bir başka varyant olan İtigil de Yıldırım (2014: 97-100) tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bugüne kadarki en büyük metin hacmine sahip olan anlatma ise bir epik standır ve Sayakbay Karalayev tarafından icra edilmiştir. Metnin orijinali ve Türkiye Türkçesine aktarımı, diğer varyantlarla beraber mukayeseli incelenmesi Yeşildal (2015) tarafından yapılmıştır. Ardından, Nezir Temur (2018) tarafından ve Cusup Mamay varyantı olarak adlandırılan diğer bir metin kapsamlı bir şekilde çalışılmıştır. Erika Taube (1994: 139- 150) tarafından ve kendi kanaatine göre en eski biçim olarak gördüğü Bay Nazar adlı metin (kahramanlık masalı) derlenmiştir (1993: 196). Bu da Türkiye Türkçesine aktarılarak Yıldırım ve Hallaç (2022) tarafından Sayakbay Karalayev ile Cusup Mamay varyantlarıyla mukayeseli olarak ele alınmıştır.³ Fakat burada özellikle Potanin'in derlediği Tokpay-Bay ile Vasiliyev'in derlediği Karaglış varyantları incelemeye alınacaktır. Hem tam metinlerinin daha önce yayınlanmaması hem de mukayeselerinin yapılmaması Er-Töştük anlatmaları hakkındaki araştırmalara katkı sağlayacaktır.

Tokpay-Bay ve Karaglış Masallarının İncelemesi

Kazak sahasına ait olan her iki metin yakın tarihlerde farklı isimler tarafından derlenip yayınlanmıştır. Tokpay-Bay masalı, Potanin tarafından 1916 senesinde *Jivaya Starina* dergisinde yayınlanmıştır. Boratav ve Louis Bazin masalı Fransızca özetlemiş ve bu özet de Türkmen (1995: 237-239)'in hazırladığı çalışmada Türkiye Türkçesiyle yayınlanmıştır. Hacim bakımından oldukça

³ Er Töştük anlatılarının çok daha kapsamlı olan literatür materyalleri Yeşildal tarafından aktarılmıştır. Varyantların mukayesesi ve literatür çizgisi için bkz. Yeşildal, 2015a. Kırgız sahasına ait nesir varyantların bir incelemesi için aynı yazarın şu makalesine bakılabilir: Yeşildal, 2015b.

kısa olan bu masalda Tokpay-Bay oğlu İr-Tustuk'un başından geçenler anlatılır. Diğer masal, Karaglış adını taşımaktadır. Vasiliyev (1898: 53-58) tarafından daha erken bir tarihte, 1898'de yayınlanmıştır. Potanin (1916: 93), Tokpay-Bay metnine yer verdiği sayfaların hemen sonunda bir Er-Töştük varyantı olarak Vasiliyev'in bu derlemesinden söz etmiştir. Kahramanın kendi adıyla anılan Karaglış masalı iç düzen ve tutarlılık bakımından Tokpay-Bay'dan daha iyi durumdadır. Anlatım son derece seridir.

Tokpay-Bay masalının özeti: Dokuz oğlu ve dokuz bin atı olan Tokpay-Bay, bir gün oğullarının atları götürmesiyle karısıyla kalır. Bu sırada kadın hamile kalır ve İr-Tustuk'u doğurur. İr-Tustuk'un kayıp kardeşlerini araması için yola çıkmaya sebep olan oyun arkadaşı Tasça-baladır. Yola çıkan kahraman bir toyun düzenlendiği yere gelir ve dokuz koyu kahverengi at üzerinde dokuz kürklü adam görür. Etrafındaki halk, onları ana-babasız oldukları için alaya alınca, kahraman bunların kardeşleri olduğunu anlar. Büyük kardeşinin çadırında kalan kahraman, her gün bir at yiyecek kadar iştahlı olunca her kardeş onu misafir etmesi için diğerine gönderir. Kahraman, onlara kardeş olduğunu en küçük kardeşin çadırında söyler. Hep beraber eve dönerler. Tokpay-Bay oğullarına kız aramak için evden çıkar ve bir balıkçının evine gider. Orada asılı on şapka görür ve balıkçının karısına durumu anlatır. Kadın da kocasının kızlarına koca aramak için dışarı çıktığını anlatır. Adam eve gelince Tokpay-Bay ile anlaşrlar ve adam on kızı alıp eve döner. Dönüş yolunda küçük kız Kenjekey, kayınbabasına geceyi yüksek ve susuz bir yerde geçirmek gerektiğini söylese de adam bunu dinlemez. Suya yaklaşıncı bir ciğerin yedi başlı bir kadına döndüğünü görür. Tokpay-Bay'ı yakalayıp öldürmeye çalışınca adam canının karşılığında teklif ettiği her şeyi reddeden Kempir'e (ardından Jalmaus⁴ olarak anılacaktır) oğlu İr-Tustuk'u teklif eder. Bir hile ile oğlunu Kempir'e göndereceğini söyler ve kurtulur. Eve dönülünce nikâhlar gerçekleşir. Kahraman altın aşığına isteyince, babası onu konakladıkları yerde unuttuğunu söyler. Oğlunu tuzadı yollar. Yola çıkarken karısı ona şal-guyruk ata binmesini, ak-polat kılıcı kuşanmasını ve ak-sırmal zırhı giymesini söyler. Konak yerine vardıklarında şal-guyruk tehlikeyi sezer. Kahraman da tedbirli davranıp atından inmez. Jalmaus'tan altın aşığına isteyince, canavar gelip almasını söyler. At, kahramanı sırtından indirmedi küçülür ve ani bir hareketle İr-Tustuk aşığına alır. Ardından bir savaş başlar ve Jalmaus yer altına kaçar. Peşinden giden kahramana atı kuyruğundan bir tel verip geri döner. Kahraman yer altı dünyasında kendisine dört yoldaş edinir ve bunların hepsinin birbirinden farklı ve olağanüstü meziyetleri vardır. Bir tanesi dağı dağa çarpar, diğer bir gölün suyunu yutar, öteki aşırı derecede hızlı koşar, sonuncunun ise kulakları çok keskindir. Dört yoldaş ve kahraman Ulmıs Han'ın otağına gelirler. Burada İr-Tustuk kovaladığı Jalmaus'un buraya sığındığını söyler ve öte yandan yoldaşların aslında Ulmıs Han'ın kızı tarafından kendisine gönderildiğini öğrenir çünkü kız İr-Tustuk'e aşık olmuştur. Bunun üzerine

⁴ Kırgızlara ait efsane ve mitleri kapsayan ve Yalmavuz'u da içeren olağanüstü varlıklar hakkındaki şu çalışmaya bakılabilir: Çeribaş, 2013a.

kahraman, kızı babasından ister ama Han onları bir dizi yarışa sokar. Önce bir pehlivanla güreşi teklif eder. Onunla dağı dağa çarpan yoldaş güreşir ve kazanır. Koşu yarışına hızlı olan yoldaş katılır. Karşısına bir kocakarı konulur, onu yener. Sonra hepsi demirden bir eve konulur. Ev ateşe verilir. Gölü yutan yoldaş ağzındaki suyu salarak ateşi söndürür. Han, bunun üzerine kızını vermeye razı olur. Sonra kulağı keskin yoldaşına kızın yerini öğrenmesini ister. Kızı alıp eve giderler. Onların eve döndüklerini işiten Çoyun-gulak bir dilenci kılığında onların karşısına çıkar ve İr-Tustuk'u evine çeker. Evde Çoyun-gulak'ın karısı, kocasının aslında kötü biri olduğunu anlatır. İki gün sonra aralarında bir savaş başlar. Kahraman ne yaparsa yapsın Çoyun-gulak ölmez. Sonunda kahramanı yere serer, karısını alır, Şal-guyruk da kaçarak yoldaşlara olup biteni anlatır. Gelip kahramanı kurtarırlar, İr-Tustuk birkaç güne iyileşir. Sonra kahraman, savaşı kazanamamasının sebebini düşmanın canının bedeninde değil, başka yerde olduğunu bulur. İr-tustuk, düşmanın karısından dış-canın nerede olduğunu öğrenmesini ister. Kadın da çocuğunu çimdikleyip kasten ağlatır. Çoyun-gulak çocuğun ağlama sebebini sorunca çocuğun ruhunu babasının ruhuna bağlamak istediğini, bundan dolayı ağladığını söyler. Ardından Çoyun-gulak, canının nerede saklı olduğunu söyler. Bunu öğrenen kahraman gidip düşmanın canının bulunduğu dört bildircini bulup üçünü öldürür. Çoyun-gulak'ı bulduktan sonra son bildircini öldürür ve yeniden savaşı. Bu sefer düşmanını alt etmeyi başarır. Çoyun-gulak'ın karısını pehlivana verir ve yaşamaya devam ederler.

Masalın şahıs kadrosu Tokpay-Bay,⁵ anne, dokuz kardeş, İr-Tustuk, Taşça Bala, Balıkçı ve Karısı (dünür), dokuz gelin, Kenjekey, Yedi Başlı Kempir (Jalmaus), Dört yoldaş (Şal-guyruk, Dağı dağa vuran yoldaş, Gölü yutan yoldaş, Hızlı koşan yoldaş, Kulağı keskin yoldaş), Ulmıs Han, Han'ın kızı, pehlivan, kocakarı, Çoyun-gulak, Çoyun-Gulak'ın karısı, Çoyun-gulak'ın çocuğundan ibarettir. Bunların masal içindeki etkinlikleri değişkendir. Masala adını veren Tokpay-Bay, oğullarına kız bulur, evlendirir, küçük oğlunu Jalmaus'a yem eder⁶ ve bir daha masalda görülmez. Anne, yalnızca doğumdan önce at döşü yemesi, kahramanı doğurması ve kayıp kardeşleri oğluna anlatmasıyla vardır. Dokuz kardeş, kahramanla tanışır eve döner ve babalarının getirdiği kızlarla evlenir. Masalın başka bir yerinde görünmezler. Taşça-bala sadece kızgınlıkla kahramana kardeşlerinden bahseder ve rolü tamamlanır. Kahramanı tetikleyici hareket ondan gelir. Dünürler sadece kızlarını vermekle ortaya çıkmıştır.

⁵ Tokpay adı Mariler arasında da kullanılan ve *avcı* anlamına gelen bir özel isimdir (Gankin, 2018; Pustyakov, 2017: 132) Her ne kadar Mari veya Rus kökenli kabul edilse de pek çok ismin Türkçe olduğu oldukça açıktır. Elma adından meydana gelen erkek adı Almakay; Marilerde erkeklere, Udmurtlarda kadınlara verilen ve büyük gelin anlamına gelen Kaliy; kadın adlarından Anay, Aniy (*ana, anneden*), Kınalçe (*gün/künden*), Sarkiy (sarı); Arapça kökenli fakat Türklerden geçen Apisar (← Abuzer ← Ebuzer), Anisa (← Enîse), Asiy (← Asiye), Kadiça (← Hatice) (Gankin, 2018) gibi pek çok isim, Arapça kökenli olanlar da dahil olmak üzere hepsi Türk kültürünün tesiriyle ortaya çıkmıştır.

⁶ Türk destanları ekseninde baba-oğul çatışmalarının ele alındığı şu çalışmaya bakılabilir: Kayabaşı, 2016.

En dikkat çekici olan ise Kenjekey'dir. Masalın *bilge kadını*⁷ olmasına rağmen rol ve sahnesi son derece dar ve takip eden epizotlarda ortada yoktur. O, nerede konaklamak gerektiğini gayet iyi bilir. Aksi halde olacaklar bellidir. Küçük gelinin öngördüğü talihsizlik gerçekleşir. Masal bu noktada bir bilgi vermiyor fakat altın aşığını almak için tuzağa doğru giden kocasına at, kılıç ve zırh vermesi, Kenjekey'in Jalmaus ile kayınbabası arasında olan biten bütün görüşmelere vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Aslında hikâyenin trajediye dönmesini engelleyen kişidir fakat bir anda anlatı seyri içinde Kenjekey pasivize hale gelir.

Masal oldukça seri ilerleyen bir yapıya sahiptir. Fakat yine de epizotlar arası birtakım boşlukların olduğu da görülür. Öncelikle, iyileri mükafâtlandıran kötülerini ise cezalandıran masal yapısı burada oğlunu tuzağa düşüren babanın akıbetini ihmal etmiştir. Ulmıs Han'ın kızının kahramana nasıl âşık olduğu meçhuldür. Ardından kahramanın karısı Kenjekey'in de durumu belirsizdir. Kahramanın kovaladığı Jalmaus, bir anda ortadan kaybolur. Daha doğrusu masal artık onunla ilgilenmekten vazgeçmiştir. Hatta masal, geride bıraktığı epizotlarda yer alan pek çok unsuru göz ardı etmektedir. Önce babanın durumu, sonra kahramanın karısının, devamla Jalmaus'un, atının kahramana verdiği telin bir daha adı anılmaz.

Er-Töştük anlatıları kapsamında kahramanın babasına dair bir noktaya değinmekte de fayda vardır. Kenjekey'in bilgeliğine benzer şekilde masalın altında yatan bir diğer mesajı okumaya çalışabiliriz. Masalın bütün olayları tetikleyen ve masala ad veren kahramanı Tokpay-Bay, dokuz bin atı olan bir adamdır.⁸ Atların sayıca fazla olması ise Tokpay-Bay'ın sosyo-ekonomik statüsünün yüksek olduğunu göstermektedir. Zaten Türk destanlarında kahramanın ailesi her zaman soyludur (Yeşildal, 2015a: 170). Fakat bunu malı, parası hayvancılık veya ticaretle elde edilmesine atfetmek mümkün görünmemektedir. Çünkü diğer epizotta İr-Tustuk, bir aygır ile kısrağı evcilleştirebilecek kadar seyislikte mahirdir. Bu bağlamda babadan oğula geçen bir seyislik uzmanlığının olduğunu söyleyebiliriz ki bu çok dikkat çekicidir. Herhalde anlatının çekirdeğinde Köroğlu anlatımlarında olduğu gibi⁹ seyislikle meşhur ve zengin bir kimse bulunmaktadır. Nitekim metnin altında yatan bir dizi birbirine bağlı motifler, kahramanın babasının yalnızca mal zengini olmadığını göstermektedir.

Babanın canını kurtarmak için oğlunu kurban etmesi masalda bir karşılık bulmaz. Tabii masal varyantının iç ahenginin zayıf olması bazı motif ve epizotların eksik kalmış olma ihtimalini de göz önünde bulundurmak gerekir. Bu dikkat çekici bir detaydır aslında. Masallar, ortaya konulan

⁷ Kenjekey'in masalda üstlendiği rol, gerçekliğini ve zeminini Türk sosyal hayatından alan ve bu bakımdan geleneksel Türk anlatı geleneği içindeki konumu korunan "hatun" tipidir. Türk destanları mihverinde kadının statüsü hakkında yapılmış şu çalışmaya bakılabilir: Bal ve Kayabaşı, 2019. Öte yandan epik anlatıların figüratif yapısı ve bunun içinde değerlendirilen bilge tipi için şuraya bakılabilir: Temur, 2018: 30-36.

⁸ Dokuz sayısının kullanılması doğrudan doğruya Türk kültüründe bu sayının kutsal kabul edilmesi ile ilgili olabilir.

⁹ Mesela Köroğlu'nun Kazakistan varyantı olan Ravşanbek'te, Köroğlu'nun babası Ravşanbek hem bey/han hem de iyi bir şinşirdir (Karadavut, 1996: 42).

davranışları ödül ve ceza sistemine tabi tutar. Aslında baba tipinin diğer varyantlarda da aşağı yukarı böyle bir tezahürü vardır. Hatta Er-Töştük'ün babası Eleman bir Han'dır fakat *aklı evvel, cimri, utanması olmayan, derdi sadece hayvan çoğaltmak olan* bir adamdır (Yeşildal, 2015a: 173). O ana kadar evlatları hakkında üzerine düşenleri yerine getirmiştir. Çocuklarına iyi bakmış ve onları evlendirmiştir. Ne oldu da bir anda baba, en küçük oğlunu feda etmiştir? Bunun birkaç sebebi olabilir. Kahramanın ne olursa olsun öz babasıdır, olağanüstü şartlarda kendi canını oğlunun canından üstün tutması kınanacak bir davranış olsa da örflerin perspektifindeki baba-oğul hukuku böyle bir cezalandırmaya müsaade etmemiş olabilir. İkinci bir ihtimal, babanın diğer varyantlarda ve Türk destanlarında da olduğu gibi bir Han/Bey statüsüne sahip olmasıdır. Neticede feda edilecek kişi oğul da olsa klanın reisi hayatta kalmalıdır. Taube (1993: 198), Bay Nazar¹⁰ masalından hareketle masalın neden kahramanın baba adıyla anıldığı sorusunun cevabını ararken bizim düşündüklerimize katkı veren bir görüşte bulunur: *Şimdiye kadar bu fenomen için bir açıklama bulamadım, ancak bunun bir tesadüf olduğunu düşünmüyorum. Belki de gentil-ataerkil ilişkilerin arka planında görülebilir, yani önemli olan işleri yapan kahramanın adı değil, daha çok babasının, yani bir klanın olası reisi olan ve kendisine tabii olduğu babasının adıdır. Diğer bir deyişle, kendisi olarak değil, bir birey olarak babasının oğlu olarak kahraman. (Sonuçta bu, edebi bir figür bağlamında bile bir birey olarak değil, bir tip olarak görüldüğü gerçeğine tekabül eder).*

Sayakbay Karalayev anlatması Er-Töştük'te yilkının peşinden giden çocuklarını kaybeden baba zürriyetsizlikle itham ve tahkir edilir. Bu motif Tokpay-Bay'da İr-Tustuk'un kardeşlerini at üzerindeyken bulduğu sırada halkın onları ana-babasız olmakla alaya almasına dönmüştür. Aslında Türk geleneklerinde ana-babasız olmak alay konusu değildir; aksine, daha gerçekçi olan çocuk sahibi olamamayı hedefe almaktır. Bunun klasik örneklerinden biri Dede Korkut hikayelerinde Bayındır Han'ın evladı olanları ak otağa, kızı olanları kızıl otağa, çocuksuzları ise kara otağa oturtmasıdır. Yani Tokpay-Bay masalı bu noktada deforme olmuş gibi görünmektedir.

Aynı zenginliği diğer varyantlarda da görmek mümkündür. Sayakbay Karalayev anlatması olan Er-Töştük'te kahramanın babası Eleman, sayısız hayvanı ve dokuz oğluyla yaşayan zengin bir adamdır. Oğulları yilkıyla beraber kaybolmuş, daha sonra ise çocuksuzluktan dolayı da perişan hale düşmüş bir kimsedir. Er Töştük doğduktan ve kardeşlerini aramak için yola koyulduktan sonra da zenginliğin alametleri görülmektedir. Çünkü ona kırk yıl boyunca giyilebilecek kadar iyi bir demir çizme ve yedi yıl boyunca tükenmeyecek kadar yol azığı hazırlanır (Yeşildal, 2015a: 475). Cusup Mamay varyantında Eleman, *Altını gümüşünün çokluğuyla / Altmış damı dolup taşan* bir adamdır (Temur, 2018: 41).¹¹

¹⁰ Masalın ele alındığı makale için bkz. Yıldırım ve Hallaç, 2022.

¹¹ Varyantların kapsamlı mukayesesi daha önce yapılmıştır. İlgili çalışmalar için bkz. Yeşildal, 2015; Temur, 2018.

Karaglış Masalının Özeti: Beş kardeş bir yere buğday ekerler ve ona sürekli gelen hırsızı yakalamak için sırayla nöbet tutarlar. Nihayet sıra küçük kardeşe gelince gökten bir atın gelip buğdaya indiğini ve yediğini görür. Atı yakalayan kahraman, beş tayı kendilerine vereceği sözünü alınca yalvaran atı serbest bırakır. At, beş tay getirir. Beş kardeş bunları alır ama en hızlısı kahramanın atıdır. Karaglış bir gün cadının evine girer ve içeride beş kızı görür. Onları kollarının altına ve omzuna alarak kaçıırken cadı gelip yetişir ve Karaglış'a bir gece misafir olması karşılığında kızları vereceğini söyler. Teklifi kabul ettikten sonra atı, olacıklardan haber verir ve cadının niyetini anlatır. Yurduna geri dönen kahramana cadı gece boyunca gelip uyumasını söyler. Kahraman uyumadığı için onu öldüremez ve gündüz olunca kızları vermek zorunda kalır. Sonra onlara karşılardaki üç dağdan ortada olanda konaklamamaları gerektiğini nasihat eder. Kardeşler bu sözü dinlemez ve sabahleyin bir yılan, Karaglış'ı vermeleri karşılığında onları bırakacağını söyler. Bunu duyan Karaglış hemen yılanın yanına gidip kardeşlerini serbest bırakır. Yılan da kralın ölümsüz kızını kaçırmayı karşılığında kendisini rahat bırakacağını söyler. Karaglış kızı almak için yola koyulur. Kendisine yoldaş olmayı bekleyen olağanüstü özelliklere sahip kişileri yanına alarak devam eder. Bunlardan ilki dağı dağa çarpar, ikincisi gölün suyunu yutar, üçüncüsünün işitmesi çok keskindir, dördüncüsü attığını vuran iyi bir okçu,¹² sonuncusu ise şaşırtıcı derecede hızlıdır. Kralın mülküne gelince bir dizi imtihandan geçmeleri gerekmektedir. Önce at yarışı, sonra koşu yarışı, ardından da ateşe verilen demir evden çıkmaya çalışmadır. Bu zorluklardan yoldaşların yardımıyla geçilir ve kız alınarak dönüşe geçilir. Yoldaşlar, tanıştıkları yere geldiklerinde ayrılır. Kız yılanı verilir ve kardeşler yeniden bir araya gelir.

Karaglış masalındaki¹³ şahıs kadrosunda Karaglış ve kardeşleri, cadı ve kızları, gökten gelen at ve tayları, beş yoldaş (dağı dağa vuran yoldaş, gölün suyunu içen yoldaş, kulağı keskin yoldaş, hızlı koşan yoldaş, keskin nişancı yoldaş), kral ve ölümsüz kızı, yılan, kocakarı yer almaktadır. Beş formeli masalın geneline yayılmıştır: Beş kardeş, beş kız, beş yoldaş. Tokpay-Bay'da olduğu gibi baba ile anneye dair epizotlar yoktur. Mekanlar son derece yüzeyseldir ve herhangi bir arka plan okumasını yapmaya engel teşkil eder. Oysa Tokpay-Bay masalında kahramanın ailesinin ekonomik ve sosyal statüsünü, kardeşlerin bulunduğu yerdeki geleneği, evliliğe dair örfü, karı koca arasındaki destek ve birliği rahat bir şekilde görebiliyoruz. Karaglış masalında tek dikkat çeken şey, Karaglış'ın kardeşlerine olan yardımından dolayı biraz belirginleşen kardeşlik bağlarıdır. Aynı şekilde kardeşlerin kıskanç olmayıp yılanı da Karaglış'ı vermemeleri karşılıklı birer göstergedir. Evlilikle ilgili bir kültürel iz yoktur. Kapısından içeri girdiği evden kız kaçıırıp onlarla evlilik işlenmiştir. Daha doğrusu masal bunun üzerinde durmak istemez.

¹² Türk epik destan geleneğinde olağanüstü özelliklere sahip oklar ve okçuluk hakkındaki şu çalışmaya bakılabilir: Arvas, 2022.

¹³ Boratav (2005: 37), Karaglış masalının özetini verdikten sonra şöyle bir yorum yapmıştır: *Bu anlatı, Er Töştüük destanına özgü sahnelerin Potanın tarafından basılan öykülerle bozulmuş gibi olduğunu göstermektedir.*

Masalın en etkili tarafı epizotların birbirine çok sıkı bir şekilde bağlı olmasıdır. Henüz ilk epizotta hikâyeye giren tay, diğer epizotlarda aktif role sahip hale gelir. Hatta bunları, hikâyenin seyrine etki edecek derecede kritik olarak kabul etmek daha yerinde olacaktır. Hem cadının niyetini önceden haber verir hem de yarışta önemli bir eşiğin geçilmesini sağlar. Her iki hamlesinde de kahramanın canını kurtarır. Birincisinde cadı konusunda, ikincisinde yarışmalardaki başarısızlık karşısında kralın yapacağı infaz hakkında. Bu bağlamda masalı iki ana parçadan okumak daha yerinde olacaktır. İlk kısmı yılanla karşılaşım sefere çıkılmasına kadar yaşananlar, ikinci kısım ise kahramanın yolculuğu ve eve dönüşüdür. İki bölümün ortak öğeleri kahraman ve atıdır.

Yine Tokpay-Bay'da olup Karaglış'ta görülmeyen şey ihanet motifidir. Kardeşler, küçük kardeşine karşı bir kıskançlık içinde değıldir. En iyi at onundur ama bunu sorun etmezler. Yılan (büyük ihtimal acdaha) tarafından alikonulup kardeşlerini yılanla vermezler. Onların hikâyeye içindeki tek olumsuz tarafı, cadının verdiği nasihati kulak arkası etmektir. Bunun haricinde de kardeşlerin hikâyeye etkisi yoktur. Sadece cadının kızlarını almayı da eklersek onların olay halkasıyla ilişkisi son derece sınırlıdır. Fakat kahramanın kazanımlarına ortaklardır. Gökten gelen atın verdiği taylardan kardeşler de alır. Cadının kızlarıyla onlar da evlenir. Masalın en şaşırtıcı tarafı kahramanın cadının kızlarını kaçırmayı onlarla bütün kardeşlerin evlenmesi ve amacına ulaşamayan cadının kardeşleri büyük bir tehlikeye karşı uyarmasıdır. Cadının bu masaldaki portresi, Tokpay-Bay'daki kempirden tamamen farklıdır.

Karaglış'taki cadı hakkında birkaç yorumda bulunmak mümkündür. Öncelikle cadı büsbütün olumsuz bir şekilde tasvir edilmiştir çünkü demirden dişlerini kahramanı yemek için bilemektedir. Bir görüşe göre masalarda görünen ve kahramana büyük sorunlar çıkaran cadı imajı, anaerkil dönem ile ataerkil dönem arasındaki geçiş sürecinin birer yansımasıdır. Özellikle kahramanı kaçırmayı onu yemeğe teşebbüs eden cadı tipinin demirden dişlerinin olduğuna dair vurguların yapılması Propp'un da dikkat çektiğı üzere hem yamyamlık hem de inisiye töreninin parçasıdır (Buzina ve Smotrova, 2022: 54-55).¹⁴

Cadının ikili karakterinin altında yatan öncelikle kurnazlıktır. Masalın kendi denklemi içinde *norm-ihlal-ceza*¹⁵ sürecine bakacak olursak normu ilk ihlal eden cadı değil, kahramandır. Evine izinsiz girmiş, kızlarını kaçırmıştır. Aslında alışık olduğumuz üzere bir cadının işlevini bu olay halkasında kahraman yüklenmiştir. Ona arkadan yetişen cadıdır. İlk başta saldırgan davranmayıp kahramanı bir gece misafir etmek bahanesiyle tuzağa çekmek istemesi, o ancak uykuya daldığında

¹⁴ Bu tür erginlenme ve yeniden doğma gibi sembolik dilin ve ritüellerin arasında kahramanı yutup tükürme ve ocakta pişirme de sayılabilir. İlgili konu hakkında bilgi için bkz. Çahvarovna, Vladimirovna ve Nikolayevna, 2019: 204-205; Hallaç, 2022.

¹⁵ Yasaklama, ihlal, sonuç sıralamasıyla devam eden ve efsane ile memoratlar karşımıza çıkan yapısal süreçtir. Daha fazla bilgi için bkz. Mullen, 2018: 213-214.

saldırıya geçmeyi planlaması, cadının güç dengesi bakımından daha baştan kendisini kahramana görece çok geride bulmasının ön kabulüdür. Karaglış her ne kadar korkudan uyuyamasa da cadının evine habersizce girip kızlarını çalması, bir yılanın kardeşleri tehditle Karaglış'ı istemesi ve kahramanın çekinmeden yılanı gidip zor bir göreve tereddütsüzce atılması her şeyden önce onun yeterince gözü kara bir tip olduğunu göstermektedir. Yılanın, kahramanı tanıyarak çetin bir işin üstesinden geleceğini bilmesi ise masalda anlatılmayan bir *yiğitlik şöhretine* Karaglış'ın sahip olduğuna işaret etmektedir. Bu durumda cadı ile kahramanın karşılıklı olması yerine tek taraflı hâle dönmemesi düşündürücüdür.

Kahramanın cadıdan korkması, atının ona gelecek felaketi haber etmesiyle başlar. Bu haberde ise cadının dişlerini bilemesi detayı vardır. Sözü edildiği üzere bu motif yamyamlık ile erginlenmenin kesiştiği noktada yer alır. Cadının bu masaldaki hem öldürücü hem de iyilik edici doğasıyla tam uyum gösterir. Benzer şekilde, cadının karmaşık tutumu Tatar kahramanlık masallarında Ubırlı Karçık'ta görülür. O her ne kadar sakınılması gereken tiplerden biri olsa da kimi zaman masalarda kahramanın yardımcısıdır. Ajdaha'nın, Dev'in, kaçırılan kızın, düşmanın dış ruhunun, bulunması gereken bir eşyanın nerede bulunacağını o söyler (Zakirova, 2017: 33). Karaglış'da de kahramanı alt edemeyen cadının karakteri sadece bu aşamada Ubırlı Karçık'a benzemez; aslında o, Ubırlı'nın diğer özelliklerini kahramanın peşinden gidip onu öldürmek istemesinde de gösterir. Çünkü Tatar metinlerinde Ubırlı'nın dört temsilinden biri, kendisine gelenin tutumuna göre muamele etmektir. Birisi sınırları ihlal eder, kabahat işlerse, Ubırlı bunun cezasını ödetir. Diğer bir temsilinde ise kendisine gelen yaralı kahramanı çiğneyip tükürür ve iyileşir, azaları eksikse tamamlanır (Mugallimoviç ve Zakirova, 2019: 83).

Bu bakımdan cadıyla ilgili epizotta karşılıklı korkunun köklerini mitolojik devrin temsilleri açıklamaktadır. Ubırlı Karçık'ın temsil ettiği farklı yönlerdeki karakter Başkurtlardaki Meskey Ebey'de de görülür. O da ne bütünüyle iyi ne de kötüdür. Kimi zaman insanların kanını emer, yüreğini yer, kimi zaman ise insanlara yol gösterir, kehanette bulunur ve korur (Hisamitdinova, 2010: 226). Yalnızca bu iki mitik figürün özellikleri birbirine benzemekle kalmaz Yalmavuz, Sarubek, Ubrı, Piçen ve Baba-Yaga¹⁶ da bu ifade ettiğimiz karakteristiğin birer temsilcisidir. Ayrıca bunların arasında akrabalık bağlarının da olması (Meçkey'in kardeşi, Batı Sibiryada Tatarlarında Biçen, Tatarlarda orman ruhunun adı Meçkey'dir) Karaglış masalının Türk mitolojisinin temsilini üstü örtülü fakat son derece başarılı bir şekilde verdiğini ifade etmek gerekir.

¹⁶ Baba-Yaga'yı tahlil eden Propp (2000: 36), onun birbirinden farklı, hatta tezat işlevlerle sahneye çıkmasını şöyle yorumlar: *Yaga, analizi çok zor bir karakterdir; imajı birtakım detaylardan oluşur. Farklı masallardan bir araya getirilen bu detaylar bazen birbiriyle örtüşmemekte, birbirine uymamakta, tek bir görüntüde birleşmemektedir. Çünkü o da ihsan eden, çocukları kaçırın ve savaşçı olmak üzere peri masallarında üç biçime sahiptir.*

Karaglış masalında dikkat çeken şey, kimsenin salt kötülük veya salt iyilik taşımamasıdır. Gökten gelen at, başkasına ait olanı bir hırsız gibi geceleri kimse görmeden gelip yer ama kötülüğünde ısrarcı değildir. Cezalandırılmak yerine taylarıyla diyet öder. Cadı, gücünü üzerinde kullanmayı denediği kahramana karşı yeni bir kurnazlık peşine düşmez, kızlarını sözünü tutarak verir. Hatta onlara rehber olup başlarına bir kötülük gelmemesi için konaklama yeri hakkında uyarıda bulunur. Yılan, kardeşleri esir alıp tehdit ederken öldürme maksadı taşımaz. Amacı Karaglış'ı getirtmektir. Kahraman gelince zorluk çıkarmadan kardeşleri bırakır. Sonunda da istediğini elde edince kimseye zarar vermez. Kral, kızını almak için gelip imtihanları geçemeyenlerin kemikten dağlar oluşturduğu bir mülkün sahibidir. Yarışmalara hileyi karıştırmaz. Sadece koşu yarışında hile yapan, yarışmacı kocakarıdır. Kahraman da bu dengenin bir parçasıdır. Gökten gelen atı, tayları alacağı için bırakır. Yılanın istediklerini kardeşleri için yapar. Cadının evine habersizce girip kızları kaçıran da kendisidir. Bütün bu ikilem düzleminde ise kimse ölmez.

Sonuç

Er-Töştük destanının masal varyantları olarak karşılaştırmalı bir şekilde ele aldığımız bu etüt birtakım sonuçları çıkarmamıza imkân tanımaktadır. Tokpay-Bay masalı, belki anlatıcının metin üzerinde isteksiz durmasından belki de derleyiciden kaynaklanan sorunlardan belki de metnin kendisi tam olarak bu biçimde olduğundan, bir şekilde eksik, iç ahengi bozuk, epizotlar arası kopuklukların olduğu ve kullanılmayan motiflerin devreye girdiği bir anlatıdır. Fakat içerik bakımından Er-Töştük destanına daha yakındır. Başka bir ifadeyle, Tokpay-Bay masalı Er-Töştük destanının hala masal formuna dönüşme sürecinde olduğu bir metindir. Buna karşılık Karaglış masalı açık bir şekilde Er-Töştük'ün varyantı olmasına rağmen masallaşma sürecini tamamlamıştır. Anlatım son derece kısa, yoğundur; epizotlar arası bağlar korunmuştur. Karaglış masalı, Türk kültür dairesi içinde teşekkül eden anlatı ve mitik yadigârları kendi içinde son derece ustaca temsil etmektedir.

Tokpay-Bay Masalının Türkiye Türkçesi¹⁷

Geçmiş zamanda Tokpay-Bay diye bir adam vardı. Onun dokuz oğlu ve dokuz bin atı vardı. Bu atlar bir yerden geçtiğinde toynakları hendekler oluştururdu. Dokuz oğul bu atları bir yöne doğru sürdü. Onların yokluğunda anneleri hamile kaldı ve yurttaki çangarakta [yurt çatısını oluşturan ahşap daire] asılı duran şeyi yemek istedi. Bunun bir at döşü olduğunu gördü. Bu eti yedikten sonra adını İr-Tustuk koydukları bir oğlan doğurdu. İr-Tustuk büyümeye başladı. Bir yılda büyüyeceği kadarını bir günde büyüdü. Tasça-bala (kel oğlan) ile aşık oynardı ve her seferinde onu yenerdi. Tasça-Bala, Tustuk'e öfkeleni ve şöyle söyledi: *Neden beni gücendiriyorsun da benden dokuz torba aşık alıyorsun! Beni üteceğine, gidip kardeşlerini arayıp bulman senin için daha iyi olur!* İr-Tustuk kel

¹⁷ Bu çeviri, Potanin (1916: 89-93)'in Er-Tustuk başlığına verdiği 2 numaralı anlatının tam metnidir.

oğlana şöyle dedi: *Söylediklerin doğru mu? Eğer bana doğruyu söylüyorsan sana bütün aşıklarımı veririm. Bana doğruyu söyle!* Kel oğlan ona bir yerlere göç eden ve dokuz bin at çalan dokuz kardeşi olduğunu ve şimdi nerede olduklarının bilinmediğini söyledi. İr-Tustuk ona bütün aşıklarını, hatta altın aşığını bile verdi.

Sonra İr-Tustuk eve döndü ve duyduklarının doğru olup olmadığını annesine sordu. Annesi cevap vermedi. Sonra annesinden buğday pişirmesini istedi. Annesi buğdayı pişirince İr-Tustuk elini sıcak kazana bastırdı. Annesine, her şeyi anlatana kadar elini kazandan çekmeyeceğini söyledi ve annesi her şeyi olduğu gibi anlatana kadar elini çekmedi. İr-Tustuk [neyin ne olduğunu öğrenince] kardeşlerini aramak için üzerini giyindi ve yaya olarak yola koyuldu. Günler geceleri kovaladı ve nihayetinde bir toyun düzenlendiği bir köye ulaştı. Burada dokuz koyu kahverengi rahvan at üzerinde, koyu kahverengi kürk elbiseler giyinmiş dokuz adamı fark etti.¹⁸ Kalabalık, bu dokuz gence ne ana-babası ne de herhangi bir akrabaları olduğu ve yalnızca hayvan otlatmakla meşgul oldukları için gülmeye, onları hafife almaya başladı. Böylece İr-Tustuk o dokuz kişinin kendi kardeşleri olduğunu anladı. Kardeşlerinin çadırına gitti ve orada et artıkları vardı.¹⁹ İr-Tustuk'un öyle bir obur olduğu ortaya çıktı ki, her gün bir atı yekpare yedi. Ağabeyi onun bu halinden hoşlanmayınca yaşça bir küçük kardeşine gönderdi. O kardeş de bundan hoşlanmadı ve onu üçüncü çadıra yolladı. Böylece İr-Tustuk çadırdan çadıra bir kardeşten diğerine geçti ve sonunda en küçük kardeşin çadırına yerleşti. Küçük olan birkaç at aldı ve kardeşleri de ziyafete davet etti. Kardeşlere konuğun kendileri gibi olduğunu söyledi ve bir şeylerden şüphelendi. İr-Tustuk, onların kardeşi olduğunu ve onlar yokken doğduğunu birer birer anlattı. Sonra herkes gözyaşlarına boğuldu. İr-Tustuk, neden eve dönmedikleri için onları sitem etmeye başladı çünkü kardeşleri olmadan ana-babaları mutsuzdu. Sonra kardeşler eve dönmeye karar verdi.

Onların sürülerinde, altmış kulaç uzunluğa sahip çizgili bir aygır (altmış kulaş aygır) ve kırk kulaç uzunluğa sahip çizgili bir kısırak vardı. İr-Tustuk bu atları evcilleştirdi ve onlara bindi. Eve gittiler ve her şeyi eve götürdüler, ebeveynlerini buldular ve toy düzenlediler. Ağabeyi, babasından kendisini ve kardeşlerini evlendirmesini istedi. Babası, kendisinin de onlar için on kız kardeş aramayı düşündüğünü söyledi. Baba çocuklarına uygun eş aramaya gitti. Yolda, geceyi bir balıkçının yurdunda geçirmek için durdu. Yurdun bir tarafında asılı olan beş şapka gördü ve ağladı, sonra yurdun diğer tarafına baktı, orada asılı duran beş şapka daha gördü ve bu sefer güldü. Balıkçının karısı adama, bir yöne bakarak ağlamaya başlayıp diğer tarafa bakarak gülmeye başlamasının sebebini sorduğunda on oğlanın babası olan adam şöyle cevap verdi: Oğullarıma on nedîme, on kız kardeş arıyordum ve

¹⁸ Giydikleri kıyafetin adı Jargak'tır (джаргак). Çokan Velihanov'un babası Cengiz Velihanov'un derlediklerine göre bu kıyafet genellikle zenginlerin giydiği türdendir. Birisi, siyah tay derisinden yapılmıştır. Bir diğeri ise siyah, kolları su samuru kaplı yarı kırmızı kumaşstandır (Malışeva ve Poznanskiy 1990).

¹⁹ Yiyecek kalıntıları gezginlere verilir.

ilk başta beş şapkanın asılı olduğunu görünce üzüldüm çünkü beş kız kardeşin yetmediğini düşündüm. Sonra beş şapkanın daha asılı olduğunu görünce sevinip güldüm. Balıkçının karısı, kocasının da kızları için bir babanın on oğlunu aramaya gittiğini söyledi. Bunun ardından, balıkçı hemen eve çağrıldı. Balıkçı gelince ebeveynler aralarında anlaştilar ve balıkçı tüm kızlarını verdi. Tokpay-Bay kızları aldı ve eve gitti. Sevgili küçük kız kardeş Kenjekey, Bay'a şöyle dedi: "Geceyi yüksekçe ve susuz bir yerde geçirmemiz gerekiyor." Bay öfkelenildi, susuz bir yerde durmayı kabul etmedi ve suyun yanında durdu. Suyu yaklaştığında, suyun üzerinde bir akciğerin yüzdüğünü gördü. Akciğere vurduğunda ciğer yedi başlı yaşlı bir kadına (kempir) dönüştü ve onu boğazından tutup boğmaya başladı. Yaşlı adam ona bütün atlarını vaat etti. Fakat kempir aynı fikirde değildi, teklifi kabul etmedi. Bu sefer ona dokuz oğlunu teklif etti. Kempir bunu da kabul etmedi. Nihayetinde ona en küçük oğlu olan İr-Tustuk'u vaat etti. Ona altın aşığını bırakacağını ve ardından İr-Tustuk'un aşığı almak için geleceğini söyledi. Eve vardığında bir toy tertip etti ve kızları oğullarına nikâhladı. Sonra İr-Tustuk babasından altın aşığını istedi. Babası ise altın aşığın geceleyin konakladığı yerde kaldığını söyledi. İr-Tustuk altın aşığını almak için atına binmek üzereydi. Kenjekey ona beyaz bir at olan Şal-guyruk'a binmesini, beyaz bir kılıç (Ak-polat) ve beyaz zincirden zırhı (Ak-sırmal) almasını nasihat etti. Yolda Şal-guyruk, İr-Tustuk'e şöyle söyledi: "Yurtta yedi başlı bir Kempir-jalmaus oturuyor!" İr-Tustuk gece konaklanan yere geldiğinde, yaşlı kadın Jalmaus'u gördü ve ondan altın aşığını istedi. Jalmaus şöyle dedi: "Oturduğumda kalkamıyorum, kalktığımda ise oturamıyorum! Bunun üzerine Şal-guyruk "betege"den uzun ve "yavşan"dan daha kısa oldu. İr-Tustuk altın aşığı (altın saka) aldı ve kaçtı. Kempir-jalmaus kılıcını salladı ama hiçbir şey yapamadı. İr-Tustuk geri döndü ve yaşlı kadın jalmausla savaşmaya başladı. Yaşlı kadın dayanamadı ve kaçtı. İr-Tustuk onu takip etti. İkisi de yer altına düştü. Şal-guyruk, İr-Tustuk için tüyünden bir tel bıraktı ve gitti. İr-Tustuk yürüyerek gitti. Yolda, bir dağı diğerine çarpan bir adamla tanıştı. Yoldaş oldular ve birlikte yürüdüler. Sonra gölün suyunu ağzına alan bir adama rastladılar. Bu adam onların yoldaşı oldu ve beraber gittiler. Hayvanları bir anda yakalayabilen çok hızlı koşan bir adamla da karşılaştılar. Bu adam da onlara katıldı. Sesleri çok uzaklardan duyabilen bir adamla tanıştilar. O da onlarla gitti. Hepsi Ulmis Han'ın otağına geldiler. Han'a kendilerinden kaçan ve peşinde oldukları bir adamın otağına sığındığını söylediler. İr-Tustuk, yolda kendisine katılan tüm yoldaşların, Ulmis-Han'ın ona âşık olan kızı tarafından kendisine gönderildiğini öğrendi. İr-Tustuk ve yoldaşları, Ulmis-Han'dan kızını onlara vermesini talep ettiler. Ulmis Han, *balvanına* [→pehlivan] (güçlü adam) galip gelirlerse onu vereceğini söyledi. İr-Tustuk, dağa bir dağla vuran yoldaşını Han'ın balvanına karşı düelloya gönderdi ve Han'ın balvanı yenildi. Sonra han, koşucusunu yenerlerse kızını vereceğini söyledi. Han, kocakarıyı ortaya çıkarınca İr-Tustuk hayvanların peşinden koşan adamını kocakarının karşısına koydu. Kocakarı da yenildiğinde, Han, İr-Tustuk'u yoldaşlarıyla birlikte demir eve (temir uy) koydu ve evin ateşe verilmesini emretti. Demir ev iyice ısındığında, gölü ağzına alan adam suyunu saldı. Su ateşi söndürdü ve bozkırın üzerine

yayılmaya başladı. Han bu tufandan korktu ve kızını vereceğine söz verdi. Dedi ki: "Kızınızla aynı fikirde olup olmadığını konuşun." İr-Tustuk, olağanüstü kulaklara sahip olan arkadaşına sordu: "O nerede?" Yoldaşı dinledi ve onun yer altında olduğunu söyledi. İr-Tustuk kızı aldı ve eve gitti. Dev Çoyun-gulak'ın yeğeni bunu öğrendi. Çoyun-gulak, evine doğru seyahat eden İr-Tustuk'u beklemek için yola çıktı. Onu göl kenarında bekliyordu. İr-Tustuk göle vardığında, Çoyun-gulak ona kendisinin bir dilenci (hâyirçi) olduğunu söyledi ve İr-Tustuk'u evine getirdi. Çoyun-gulak'ın karısı, İr-Tustuk'a Çoyun-gulak'ın kötü bir adam olduğunu söyledi. İki gün sonra İr-Tustuk ile Çoyun-gulak savaşa girişti. İr-Tustuk üstünlüğü kazansa da kılıç Çoyun-gulak'n canını almadı. İr-Tustuk artık yorgun düştüğünde, Çoyun-gulak onu yere serdi ve karısını da aldı. Atı Şal-guyruk kaçtı ve neler olup bittiğini İr-Tustuk'un yoldaşlarına söyledi. Arkadaşları İr-Tustuk'un yanına geldi. Onu bulduklarında ölmek üzereydi ve yoldaşları İr-Tustuk'u kurtardılar. Birkaç gün sonra İr-Tustuk iyileşti. İr-Tustuk'un, Şoyun-gulak'ı²⁰ yenememesinin sebebi, onun ruhunun vücudunda değil başka bir yerde olmasıydı. Şoyun-gulak'ın bir oğlu vardı. İr-Tustuk, Şoyun-gulak'ın karısından kocasının ruhunun nerede olduğunu öğrenmesini istedi. Bunun üzerine Şoyun-gulak'ın karısı çocuğunu kasten ağlattı. Şoyun-gulak, çocuğun neden ağladığını sordu. Kadın dedi ki *Çocuk, ruhunu Şoyun-gulak'ın ruhuna bağlamak istiyor*. Bu cevaba Şoyun-gulak öfkeleni ve hiçbir şey söylemedi. Kadın çocuğu yeniden ağlattı. Şoyun-gulak yeniden çocuğun neden ağladığını sordu ve kadın da çocuğun az önceki isteğini, ruhunu babasının ruhuna bağlamak istediğini söyledi. Bunun üzerine Şoyun-gulak dedi ki *Ruhum bir dağın tepesindeki kuyunun dibinde bulunan demir bir sandığın içinde; sandıktaki dört bildircında*. İr-Tustuk, denilen bu dağa tırmandı, demir sandığı buldu, ondan bildircinleri çıkardı, üçünü öldürdü, birini hayatta tuttu. Dağdan aşağı indi, Şoyun-gulak'ı buldu ve dördüncü bildircini öldürdü. Şoyun-gulak'a karşı savaşmaya başladı ve onu öldürdü. Sonra eve geldi, yoldaşlarını topladı, Şoyun-gulak'ın karısını balvana verdi, kalanlara bir şeyler dağıttı ve evde yaşamaya başladı.

"Karaglış" Masalının Türkiye Türkçesine Çevirisi²¹

Bir zamanlar beş kardeş varmış. Büyük bir ağacın yanına buğday ekmişler. Ne zaman buğday olgunlaşsa, kardeşler geceleri birilerinin gelip buğdayı yediğini fark etmişler. Böylece ekili buğday alanını gözetlemeye başlamışlar. İlk nöbeti tutan en büyük kardeşmiş ama gelen giden kimseyi görmemiş. Sonra diğer üç kardeş de nöbet tutmaya başlamış, onlar da kimseyi görememişler. Sonunda beşinci gün geldiğinde, Karaglış adındaki en küçük kardeşe nöbet sırası gelmiş. O nöbet tutarken, siyah bir kısrığın gökyüzünden buğdaya doğru süzülerek uçtuğunu ve onu yemeye

²⁰ Anlatıcı Çoyun biçimini de Şoyun biçimini de kullanmıştır (Potanin'in notu).

²¹ Vasiliyev'in derlediği masalların -kendi sıralamasıyla- on beşincisidir. Şöyle bir dipnot düşmüştür: Bu ve sonraki iki masal Kustanay ilçesinin Çubarskaya köyünde, bir önceki (14.) masal ise aynı ilçenin Saranskaya köyünde kaydedilmiştir (Vasiliyev, 1898: 53-58).

başladığını görmüş. Karaglış hemen kısrağı yakalamış. Sonra kısrağın hemen *Bırak beni, Karaglış. Beş tayım var. Eğer beni bırakırsan, hepsini sana ve kardeşlerine veririm.* demiş.

Bu sözün üzerine Karaglış kısrağın gitmesine izin vermiş. O da sözünde durarak tayları getirmiş ve kardeşlerine vermiş. En küçük tayı ise Karaglış'a vermiş. Kardeşler ne zaman tayları yarıştırsa Karaglış'ın tayı hep birinci gelirmiş. Bir gün Karaglış bir yerde duman tüttüğünü görmüş. Oraya doğru yaklaşmış ve bunun bir cadının evi olduğunu görmüş. Bu cadının beş kızı varmış. Karaglış cadının evine girmiş. Baktığında, cadının kızlarını yerde oturmuş ve oynuyorlarken bulmuş. Kızlar da Karaglış'ı gördüklerinde hepsi panikle etrafa dağılmış. Karaglış da halının altına saklanmış. Cadının kızları geri döndüğünde hepsini tek tek yakalamış. İkisini sağ kolunun altına, ikisini sol kolunun altına, beşincisini de omzuna atmış, atına binerek dörtnala oradan uzaklaşmış. Ama olan biteni sonradan fark eden cadı arkalarından yetişmiş ve *Karaglış, kızlarımı sana yarın vereceğim, ama şimdi bu gece gel ve benimle kal.* demiş. Bu teklifin üzerine Karaglış cadıya dönmüş ve kızlarını ona geri vermiş. Cadı ise gecelemesi için Karaglış'a bir çadır kurmuş ve ona bir yatak hazırlamış. Bir süre sonra Karaglış dışarı çıkmış ve tayının ağladığını görmüş. *Cadının niyeti kötü, bu gece seni öldürmek istiyor. Demirden dişlerini bilemek için demirhaneye çoktan gitti* demiş.

Karaglış tayının kendisine verdiği nasihatini dinlemiş ve yurda geri dönmüş. Korkudan uyuyamıyormuş. O böyle oladursun, aniden biri yaklaşmış. Bu gelen cadıymış. Karaglış'ın uyuyup uyumadığını kontrol ediyormuş. Ve onun hâlâ uyanık olduğunu görünce *Uyu, akıllı çocuk!* demiş. Ama Karaglış uyuyamamış. Bir müddet sonra cadı tekrar Karaglış'ın çadırına gelmiş ve bir delikten onu gözetlemeye koyulmuş. Onun hâlâ uyanık olduğunu görünce *Uyu, oğlum!* demiş. Bu hâl devam etmiş ve cadı sabaha kadar birkaç kez daha gelmiş. Ama Karaglış hiç uyumamış. Bunun üzerine cadı kızlarını, Karaglış'ın kardeşlerine vermek zorunda kalmış. Kardeşler ise çok geçmeden Karaglış'ın yanına gelmişler. Kızlarını veren cadı *Buraya çok uzakta olmayan üç tane dağ var. Sakın geceyi ortadakinde geçirmeye kalkışma.* demiş.

Akşam olduğunda, Karaglış'ın kardeşleri cadının ikaz ettiği o ortadaki dağda kamp kurmuşlar. Karaglış ise diğer dağda kalmış. Ertesi gün sabah olduğunda Karaglış kardeşlerinin ağlama seslerini işitmiş. Ama o seslerin arasında birinin *Karaglış'ı bana getirin, o zaman ben de gitmenize izin vereyim!* dediğini duymuş. Karaglış kardeşlerinin yurduna gitmiş. Vardığında, orada kardeşlerinin dışarı çıkmasına müsaade etmeyen bir yılanın olduğunu görmüş. Bunun üzerine Karaglış yılanın yanında kalmış ve kardeşler de oradan ayrılmışlar. Yılan, Karaglış'a *Güçlü bir kralın ölümsüz bir kızı var, onu bana getir! Eğer onu getirirsen, gitmene izin veririm!* demiş. Karaglış bu teklifi kabul etmiş ve yolculuğuna başlamış. Yolda giderken, bir dağa ötekini itebilen bir adamla karşılaşmış. Karaglış ona *Burada ne yapıyorsun sen?* diye sormuş. O adam da *Karaglış'ın yoldaşı olmak istiyorum ve onun gelmesini bekliyorum.* cevabını vermiş. Karaglış karşılaştığı bu devle birlikte yoluna devam etmiş.

Yolda giderken, bu sefer de bir gölün bütün suyunu ağzına alabilen başka bir adamla karşılaşmışlar. Onu da yanlarına almışlar. Sonra kulağı mükemmel bir şekilde işitebilen bir adamla karşılaşmışlar. Sonra çok iyi bir okçu ve son olarak da çok hızlı koşabilen bir adamla karşılaşmışlar. Sonuncusu o kadar becerikli biriymiş ki, bir ağaçta oturan iki saksaganın kuyruklarını fark edilmeden değiştirmiş.

Hepsi Karaglış'ın atına bindi ve sözü edilen prensesi aramaya koyulmuşlar. Uzun bir süre boyunca at sürmüşler ve aniden karşılarında iki dağ görmüşler. Bunlardan birinden dere gibi kan akıyor, diğeri ise kötü ruhlarla doluymuş. Bu dağların arkasında ölümsüz bir kızı olan kralın mülkü varmış. Bu dağlar, kralın kızını almak için gelen fakat amacına ulaşmadan ölen insanların kemiklerinden oluşuyormuş. Karaglış doğruca krala gitmiş ve “Kızımız için geldim!” demiş. Kral ise *Pekâlâ, senden yapmanı istediğim beş tane görev var. Bunları yerine getirirsen, kızımı sana veririm. Yok eğer başaramazsan, seni infaz ederim!* karşılığını vermiş. Kralın sözlerini işiten Karaglış kendisine sunulan görevleri kabul etmiş. Önce bir at yarışı tertip edilmiş ve Karaglış'ın atı birinci gelmiş. Sonra insan yarışı başlamış. Karaglış arkadaşını, Kral ise yaşlı bir kadını yarışa sürmüş. Bu yaşlı kadın yanına bir kova bal almış. Yolda rakibine bal vermiş ve böylece onu mayıştırmış. Koşucu uykuya dalmış. Yaşlı kadın kovayı onun yanına bırakmış ve koşmaya başlamış. Karaglış, kulağı keskin olan yoldaşına yolda kaç kişinin olduğunu öğrenmesini söylemiş. O da kulak kabartmış ve *Sadece bir kişi geliyor!* demiş.

Karaglış, nişancı arkadaşına kovayı vurmasını söylemiş. Okunu fırlatıp kovayı vurmuş ve koşucu arkadaşları uyanmış. Önde koşan yaşlı kadını görünce eline bir avuç kum almış ve ona yaklaşmaya başlamış. Koşucu, yaşlı kadına yetişmiş ve “Buraya bak yaşlı kadın!” demiş. Yaşlı kadın koşucuya doğru bakar bakmaz, koşucu kadının gözlerine elinde tuttuğu kumları atıvermiş. Kadın eliyle gözlerini silmeye çalışmış ve daha fazla yarışa devam edememiş. Koşucu böylece birinci gelmiş. Karaglış, bir kez daha galip gelmiş. Sonunda kral sıcak kömürler üzerine inşa edilmiş demir bir eve herkesin girmesini emretmiş. Evin her tarafına yerleştirilen körüklerle ateşi harlamaya başlamışlar. Karaglış'ın ikinci yoldaşı ağzına gölden su çekmiş ve ev çok ısınmaya başladığında tüm suyu püskürtmüş. Böylece herkesi alevler arasında yanmaktan kurtarmış. Kral, kızını Karaglış'a vermek zorunda kalmış. Kızı alıp yılanın yanına dönerken, arkadaşları onunla ilk karşılaştıkları yerde ayrılmışlar. Karaglış ise vedalaşırken onlara giysilerini vermeyi teklif ettiyse de onlar bunu kabul etmeyerek reddetmişler. Karaglış da yılanı kralın kızını vermiş ve sağ salim kardeşlerinin yanına dönmüş.

Kaynakça

- Arvas, A. (2022). Türk Dünyası Epik Destanlarında Olağanüstü "Yedi Silah". *Milli Folklor*, 17(134), s. 5 - 16.
- Bal, G., ve Kayabaşı, O. A. (2019). Sibiryaya Sahası Türk Destanlarında Kadının Yeri ve Bu Bağlamda Eski Türklerin Kadına Bakışı. *Türkiyat Mecmuası - Journal of Turkology*, 29(2), s. 419-434.
- Boratav, P. N. (2005). Masal Ve Destansı Anlatım. (Ç. M. Taşlıova, Dü.) *Erdem*(42), s. 31-58. <https://doi.org/10.32704/erdem.2005.42.031>
- Boratav, P. N., & Bazin, L. (1989). *Aventures Merveilleuses Sous Terre Et Ailleurs De Er-Töshtük, Le Géant Des Steppes - Épopée Du Cycle De Manas* -. Gallimard/Unesco.
- Buzina, S. V., & Smotrova, A. V. (2022). Otritsatelniye Jenskiye Obrazı v Volşebnih Skazkah Narodov Rossii. *Hudojestvennyy Tekst i Kultura: Janroviye Strategii, Motivnaya Struktura [Elektronnyy Resurs] : Materialı XIV Mejdunar. Nauç. konf. (28 – 29 okt. 2021 g. Vladimir)* (s. 53-68). Vladimir: Izd-vo VIGU. <https://dspace.www1.vlsu.ru/bitstream/123456789/10668/1/02498.pdf> adresinden alındı. Erişim tarihi 02.04.2023.
- Çahvarovna, F. G., Vladimirovna, P. M., & Nikolayevna, Y. Y. (2019). Jenskiye Demoničeskiye Personaji v Mifah i Folklore Narodov Zapadnoy Sibiri: Genezis, Funktsii, Atributika. *Nauçnyy Dialog*(12), 198-208.
- Çeribaş, M. (2013). Kırgız Türklerinin Mitlerinde ve Efsanelerinde Olağanüstü Varlıklar, Bu Varlıklara Dair Anlatmalar ve İnanmalar. B. Gül, F. Ağca, & F. Gökçe (Dü) içinde, *Bengü Bitig, Dursun Yıldırım Armağanı* (s. 173-200). Ankara: Türkbilig.
- Çeribaş, M. (2013). Oğuz-Kıpçak Ortak Destancılık Geleneği Bağlamında Er Töştük ve Dede Korkut Destanları. *11. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi 10-16 Haziran 2013 / Celalabat – KIRGIZİSTAN – Türk Dünyasının Vizyon Arayışı Kongre Bildirileri* (s. 709-718). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Gankin, V. D. (2018). Mariyskiye İmena i Familii. *Gorodok*. <https://bibl-krasnoufimsk.ru/index.php/kraevedy/materialy-v-gankina/proiskhozhdenie-familij/1162-marijskie-imena-i-familii.html> adresinden alındı
- Hallaç, A. T. (2022). *Türk Dünyasında Alkarısı*. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Hisamitdinova, F. G. (2010). *Mifologiçeskiy Slovar Başkirskogo Yazıka*. Moskva: Nauka.

- Karadavut, Z. (1996). *Köroğlu'nun Zuhuru Kolu Üzerine Mukayeseli bir Araştırma (İnceleme-Metinler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı / Halk Edebiyatı Bilim Dalı / Doktora Tezi.
- Kayabaşı, O. A. (2016). Türk Destanlarında Baba-Oğul Çatışması. *Turkish Studies*, 11(4), s. 505-516.
- Malışeva, M. P., ve V. S. Poznanskiy. 1990. «Etnografıçeskiye Materialı Çingisa Valihanova.» İzvestiya AN KazSSR. Seriya Obşçestvennaya.
https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/M.Asien/XIX/1860-1880/Valichanov_Cingiz/text1.htm
- Mugallimoviç, M. K., & Zakirova, I. G. (2019). Obraz Staruhi Ubırlı v Tatarskih Volşebnih Skazkah. *Gramota*, 12(9), 81-84.
- Mullen, P. B. (2018). Halk İnanıcı ve Efsane İlişkisi. *folklor/edebiyat*, 24(96), 211-220.
<https://doi.org/10.22559/folklor.397>
- Potanin, G. N. (1916). Kazak - Kirgizskiya i Altayskiya Pre Daniya, Legendı i Skazki. *Jivaya Starina*, 25(II-III), 47-198.
- Propp, V. Y. (2000). *İstoriçeskiye Kornı Volşebnoy Skazki*. Moskva: Labirint.
- Pustyakov, A. L. (2017). Adaptatsiya Russkih Hristianskih İmen v Mariyskom Yazıke. *Voprosı Onomastiki*, 14(3), s. 128-167. https://doi.org/10.15826/vopr_onom.2017.14.3.027
- Radlov, V. V. (1872). *Obraztsı Narodnoy Literaturı Tyurkskih Plemen, Jivuşçih v Yujnoy Sibiri i Djungarskoy Stepi, Sobrannıye V. V. Radlovım* (Cilt 4. Nareçiya Barabintsev, Tarskih, Tobolskihi Tyumenskih Tatar). Sankt-Peterburg: Imperat. Akad. nauk.
- Radlov, V. V. (1885). *Obraztsı Narodnoy Literaturı Severnih Tyurkskih Plemen* (Cilt 5. Nareçıye Dikokamennih Kirgizov). Sankt-Peterburg: Tip. Imperat. Akad. nauk.
- Taube, E. (1993). Die altaituwinische Version des Er-Töştük-Stoffes im Verhältnis zu den Versionen anderer Türkvolker. J. P. Laut, & K. Röhrborn (Dü.), *Sprach- und Kulturkontakte der türkischen Völker, Materialien der zweiten Deutschen Turkologen-Konferenz Rauschholzhausen, 13-16 Juli 1990* içinde (s. 193-199). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Taube, E. (1994). *Skazki i Predaniya Altayskih Tuvintsev*. Moskva: Vostoçnaya Literatura.
- Temur, N. (2018). *Er Töştük Destanı Cusup Mamay Varyantı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Türkmen, F. (1995). *Manas Destanı Üzerine İncelemeler (Çeviriler-1)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- Vasiliyev, A. V. (1898). *Obraztsı Kirgizskoy Narodnoy Slovesnosti. Vişusk Perviy. Kirgizskiya Skazki*. Orenburg: Tipo-litografiya B. A. Breslina.
- Yeşildal, Ü. Y. (2015a). *Er Töştük Destanı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Yeşildal, Ü. Y. (2015b). Er Töştük anlatısının Kırgız ahasına ait Nesir Varyantları. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 4(11), s. 81-113.
- Yıldırım, S. (2014). G. N. Potanin'in Kazak Türkleri Arasında Derlemiş Olduğu Er Töstik (Er Töştük) Anlatıları Hakkında. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3(9), 75-102.
- Yıldırım, S., & Hallaç, A. T. (2022). Altay Tıvaları ve Er Töştük Anlatısının Altay Tıva Varyantı: Bay Nazar. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(37), s. 1-21. <https://doi.org/10.12981/mahder.1065426>
- Zakirova, I. G. (2017). Tatarskaya Bogatyrskaya Skazka. *Gramota*, 9(75), 31-34.